

פרק שני

'לביראות'. משמע בגמרא ש'ביראות' הן בארות ולא בורות [וכדקתני סיפא 'מותר להקריב ל'באר'].
ונראה ש'ביראות' לשון רבים של 'ביר' – ע' ירמיה וז' כהקיר ביר מימיה ובפרש"י רד"ק ומלבי"ם [אבל
מהר"י קרא פירש שם: בור].

ז'וביניהן כמלא שתי רבקות של שלש שלש בקר דברי רבי מאיר...'. טעם לשיעור זה, כי פעמים
כשנכנס צמד אחד לשתות מוצא את השני ששנה כשהוא רוצה לצאת, ואם היינו מצריכים מרחק פחות
מזה בין הפסים, הרי יפילו הפרות את הדיומדים.
ואף על פי שאין הפרות מושכות בעול בשבת, בכל זאת משערים כפי שהם עם העול, כי גם בימות
החול נכנסות שם לשתות.
ורבי יהודה משער ברבקות של ארבע, כי ישנם מקומות שאין חורשים בלא ארבע פרות, אם מפני קושי
הקרקע או חלישות בהמותיהן (עפ"י רבנו יהונתן).
משמע ששיעורים אלו מדרבנן הם שהקלו חכמים כפי הצורך, אבל מהתורה אין שיעור לאויר, ואף יותר מעשר (עפ"י חזו"א
קיב,ה. ע"ש).

דף יח

'מאי אחור וקדם צרתני – אחור למעשה בראשית וקדם לפורענות'. הא בהא תליא; לפי שכל מעשי
בראשית נבראו לצורך האדם, לכך נברא הוא באחרונה כדי שימצא הכל מתוקן ומוכן לפניו (כדאיתא
בסנהדרין), והיא הסיבה שהאדם קודם לפורענות, שכל זמן שהוא חי על פני האדמה אין שייך למחות שאר
הנבראים שלא חטאו (תורת חיים).

לפ"ז נדרש 'צרתני' מלשון יצירה וצורה, והכל לשבח האדם. ואילו הריטב"א כתב שדרש 'צרתני' מלשון צרה; כלומר שתי צרות
הן לאדם, שהוא מאוחר למעשה בראשית ומוקדם לפורענות.

'אוי לי מיצרי אוי לי מיוצרי'. דרש וייצר – וי יצר / יוצר; אוי לו לאדם מיוצרו או מיצרו (ע'
תו"ח).

'בתחלה עלתה במחשבה לבראות שנים ולבסוף לא נברא אלא אחד'. ... דע כי דברי הכתובים
ודברי ההגדות, דרך רמזות וציורים גשמיים, לצייר הענינים בנפשות, וכדי להעיר כי ברא הכל
בהשגחה מאתו יתברך על תכלית השלמות, כינה הדברים לדבר מכוון במחשבה ובהתבוננות החכמה
איך יעמדו על השלמות. וכן תמצא לרבותינו ז"ל בהרבה מקומות בהגדות מעשה בראשית...
עוד יש לפרש בתחילה עלו במחשבה ליבראות שנים, כענין יצירת שאר בעלי חיים שנברא הזכר בפני
עצמו והנקבה בפני עצמה, ואחר כך לא נברא אלא אחד – לומר שתהא האשה לקוחה מגופו ומצלעותיו
להיותה כאחד מאבריו ולהשתוקק בתועלת בעלה והבעל משתוקק בתועלתה, והוא שהכתוב אומר עצם
מעצמי ובשר מבשרי... על כן יעזב איש את אביו ואת אמו וגו' – רוצה בו, על כן נבראת עצם
מעצמיו, להיות הדבקות בהם אמת וחזק יותר מדבקות הבן לאב ולאם שהוא מגופם, כי זה יותר דבר

שנלקח חלק ממש מאבריו, וכבר קדם לפירושו זה הרב ר' אברהם ז"ל בספר בעלי הנפש, והוא נכון...'
(מתוך שו"ת הרשב"א ח"א ט).
ע"ע תורת חיים; מכתב מאליהו ח"ד עמ' 116.

'מלמד שקליעה הקב"ה לחוה והביאה לאדם הראשון...' ענין הקליעה הוא איחוד הנפרדים, כי אין קליעה אלא בשלש; שתי קצוות ואחד מכריע-מחבר (ע' סוכה לב: קליעה ודומה לשלשלת זהו הדס). אף כאן הזכר והנקבה הפכים ואי אפשר שיתחברו אלא על ידי הקליעה (נאות הדשא ח"א עמ' רח מכת"י האבני-נזר. ובבן יהודע (ברכות סא) נתן סוד בקליעת שערות האשה. ע"ש).
ובספר יערות דבש (ח"א ט) פרש מלשון 'קליעים' הנועדים לצניעות, כלומר הביאה בצנעה ובהסתר.

'מלמד שבנאה הקב"ה לחוה כבניין אוצר...' ע' בדרך הרמז בספר דובר צדק עמ' 67, 45-43.

(ע"ב) 'לא יהלך אדם אחורי אשה בדרך ואפילו היא אשתו. נזדמנה על הגשר – יסלקנה לצדדים.'
רש"י פרש משום גנאי. ובאבות דרבי נתן (ב) אמרו: מפני טענת הבריות, כלומר הלעזה וחשד. ונראה שזו כוונת רש"י 'גנאי', כלומר הרהור תאוה הנראה לכל [על דרך שכתב רש"י בברכות יג: לייט אמאן דגני אפרקיד – שמא יתקשה אברו בתוך שנתו ונראה לרבים והוא דרך גנאי']. וכן בשו"ת רדב"ז (ח"ב תשע) כתב הטעם משום הרהור. והוא טעם אחד באשה אחרת ובאשתו [וכן משמע ממה שאמרו מנחם אפילו בי רב נמי לא קרא דכתיב 'ותקם רבקה... – אעפ"י ששם אינה אשתו ומאי ראייה לאשתו, אלא משמע דחד טעמא הוא].
ומהרש"א (בח"א ברכות סא). פירש דברי רש"י שאין דרך ארץ שילך הקטן בראש והגדול אחריו. ונסתייע מהמבואר בגמרא שפרצוף זכר היה הולך בראש משום 'לא יהלך אדם אחורי אשה בדרך ואפילו היא אשתו', והרי אם הטעם משום הרהור הלא פניו לצד הנגדי ואין שם הרהור. אך נראה שהכוונה לומר שאין לזכר להיגרר אחריה שתהא היא מנהיגתו ולכל אשר תפנה האשה ילך האיש אחריה, שנמצא כרוך אחריה ויורד ממדרגתו [רמז לדבר 'ואל אישך תשוקתך והוא ימשל בך', הא אם היא מושלת בו – תשוקתו אליה. אמנם כאן מדובר אף קודם קללה זו, שמ"מ גנאי הוא לו שתהא היא מנהיגתו].

הגרש"ז אויערבעך זצ"ל כתב (מנחת שלמה צא, כג. עפ"י לקט יושר יו"ד שעו) שבמקום הצורך כגון לצורך מצוה לכבד אשת-חבר או מפני הנימוס, יש להקל עתה לילך אחורי אשה, כי ידוע שבזמן חז"ל [וכן בזמן השלחן ערוך] לא היה דרך הנשים לצאת הרבה לשווקים ולרחובות, אבל עתה כמדומה שהנשים מצויות ברחוב יותר מן האנשים, והרי אם יברח מאחורי אשה זו, ימצא עצמו תיכף מאחורי אחרת, וגם לצערנו הפרוץ מרובה ואין מתביישים להסתכל באשה גם כנגדה ובפניה. הלכך מסתבר להקל במקום מצוה.
עוד בענין זה, שלא היו בנות ישראל יוצאות חוץ – ע' ברא"ש כתובות עה. [... אבל במקום שאין דרך הבנות לראותם חוצה, ואף למרחץ אינן הולכות אלא באישון לילה ואפילה, כמו בספרד...]. וע"ע נדרים לו: דבנות לא בעו שימור, ובראשונים; ושם לה: בר"ן בשם הירושלמי, שאין דרכה לצאת לחוץ; ספרי תצא 'ומצאה איש בעיר – אילו לא יצאת בעיר לא היה מסתקף לה... מלמד שהפרצה קוראת לגנב]. וע"ע בספר יערות דבש (ח"א דרוש ז); מרומי שדה סוטה ח:

ז'למאי דאמר רב נחמן מנחם עם הארץ היה, אפילו בי רב נמי לא קרא דכתיב ותקם רבקה ונערתיה ותרבבנה על הגמלים ותלכנה אחרי האיש'. אין זה שלא ידע פשט הפסוק אלא שלא הסיק ממנו הנהגה לחיים, שאין ראוי לאיש ללכת אחרי אשה משום הרהור. מכאן שהלומד מקרא ולא לקח ממנו הוראה ליראת שמים והנהגה טובה – אין זה נקרא לימוד כלל, כי

עיקר התורה היא הוראה ללב ולא חכמה גרידא [ולכך שיטת הלימוד בתורה אינה דומה כלל לשיטתיות הנהוגה בלימוד שאר חכמות, הבנויים על מתודיקה וסדר לוגי – כי לימוד תורה אינו קניית חכמה בעלמא, אלא השבה אל הלב] (עפ"י מכתב מאליהו ח"ד עמ' 58).

'כיון שראה שנקנסה מיתה על ידו, ישב בתענית מאה ושלשים שנה ופירש מן האשה...' אף על פי שלאחר החטא כתוב והאדם ידע וגו' – יש לפרש וכבר האדם ידע, והיה זה קודם לכן, וכמו שאמרו (בסנהדרין) שעה שמינית עלו למיטה שנים וירדו ארבעה... עשירית סרה (עפ"י מהרש"א. וע' בספר באר מים חיים בראשית ד, כה).

'מאה ושלשים שנה' – כמנין 'עין', כנגד העין שראתה הפרי וממנה התחיל העוון. וכיון שנתקנה העין נתקנו כל האברים (עפ"י בן יהודע).

'זהעלה זרזי תאנים על בשרו מאה ושלשים שנה' – שעשה חגורה מענף התאנה ככתוב, והגרה על בשרו ממש כדי להצטער. ונראה שהכוונה בזה היה לתקן פגם אכילת העץ שתאנה היה [לדברי רבי נחמיה (בסנהדרין ע:). וזהו שאמרו (שם): בדבר שקלקלו בו נתקנו – תיקון החטא על ידי צער זרזי תאנה. תו"ח]. וחגירת החגור ענינה להפסיק בין הלב לערוה, וקודם אכילת עץ הדעת טוב ורע לא היה אותו אבר 'ערוה' אלא היה לאדם ולחווה אבר כשאר האברים, ורק אחר האכילה הרגישו בערוה והוצרך משום כך להפסיק בינה ובין לבו – לכך עשה תיקון לעצמו בצער זה, כדי לזכור שהתאנה שממנה אכל היא סיבבה החגורה (עפ"י בן יהודע. וכן רמז מהרש"א).

'כל בית שנשמעין בו דברי תורה בלילה – שוב אינו נחרב.' נקטו 'לילה' כי ביום על הרוב אין האיש לומד בביתו אלא בבית הכנסת או בבית המדרש וגם יוצא לשוק, מה שאין כן לימוד הלילה הוא בבית. ואז אשתו שומעת תורתו ובזה יש קיום לבית, שהרי ברכת הבית אינה אלא בעבור אשתו כמו שאמרו רז"ל [ולכך נקטו 'שנשמעין בו דברי תורה', כי הברכה באה בגלל שמיעת האשה]. ואף על פי שאינה מקשיבה ללימודו, או שהיא ישנה – נשמתה שומעת ומבינה, ובזה היא זוכה בברכה, וגם לבעלה ייטב בעבורה (עפ"י בן יהודע. ע"ש).

והשל"ה (מסכת שבועות מא) כתב: 'מפני שהתורה הנלמדת בלילה מתקיימת ומתיישבת ביותר לפי שהוא פנוי מהטרדות. ועל כן מה טוב ומה נעים שהוקבע לימוד תורה שבעל פה שצריכה עיון גדול, ללמוד אותה בלילה'.

ע"ע: נפש חיה (לר"ר מרגליות רלח, א) – אודות שינון משנה בלילה בניגון;

דובב מישרים ח"א עה, ב – המשכיר דירה לחברו, י"ל שרשאי ללמד שם תינוקות הואיל ויש החפצים בדבר משום זכות הלימוד ושמירתו על הבית, הלכך כשלא פירש הוי דברים שבלב ואינו יכול לעכב.

בתיקוני זוהר (בהקדמה) מפרש המאמר על גוף האדם שהוא 'בית' לנשמה. [ומובן לפי זה הכתוב שמביא איה אלוך עושי – שאין הגוף נאבד כשנותן זמירות בלילה. שפת אמת].
ויש לפרש לפי זה, אם גם ב'לילה' – בשעת ירידה ונפילת המוחין, מתחזק האדם בלימוד התורה, זוכה שכח התורה מתגבר בנפשו ושוב אינו נחרב, שהמאור שבה מחזירו למוטב (עפ"י רב ייבי).

'מיום שחרב בית המקדש דיו לעולם שישתמש בשתי אותיות שנאמר כל הנשמה תהלל י-ה הללויה'. ע' במהרש"א שזהו מה שאמרו אין השם שלם עד שיימחה זרעו של עמלק. הענין הוא, שאותיות י"ה שבשם מרמזות על המצוות הפנימיות; יראה ואהבה שבלב, ואילו האותיות ו"ה הן כנגד המצוות המעשיות [כנודע הרמזו בתיבת 'מצוה' – שהיא מקבילה לשם הוי"ה אלא ש-מ' צ' הם חילוף האותיות י' וה' שבשם בא"ת ב"ש שהן נסתרות, כנגד מצוות הלב]. ומשחרב בית המקדש נתמעטה מאד אפשרות קיום החובות המעשיות, כמו שאנו אומרים בתפילה 'ואין אנחנו יכולים לעשות חובותינו', משא"כ חובות הלבבות – לא נגרע מאומה בזמן הזה, אדרבה, כבר שאל מהרח"ו להאריז"ל (עיין שער הגלגולים), הואיל והדורות פוחתים והולכים, היאך דור אחרון שפל ונבוה יזכה לגאולה, מה שדורות ראשונים שהיו גדולים וטובים לא זכו? והשיבו האריז"ל כי אדרבה, ככל שהדורות פוחתים והולכים והסט"א מתגבר והנסיונות נעשים כבדים וקשים יותר ויותר, הרי הפנימיות מתעלית יותר. נמצא עיקר עבודתנו בזמן הזה הוא בחלק של חובות הלבבות. וזו לשון ספר פרי צדיק (ר"פ ויהי): 'שמעתי בשם הרה"ק מפרשיסחא זצ"ל שאף שהנפשות מתקטנים בכל דור, מ"מ הנקודה שבלב נטהר בכל דור ודור' (מתוך דרשות בית ישי למור"ה הגר"ש פישר שליט"א, ח"א יב, עמ' צו במהדו"ק. וע"ע על דרך זו בספר תולדות יעקב יוסף פר' בהר). עוד על דורות אחרונים מול ראשונים, ע' בספר צדקת הצדיק קסה רלח.

'ככתבם וכלשונם'

'דבר שברא השי"ת אי אפשר שיהיה לבטלה כדאיתא (ברכות לא: ובשבת עז), ואם כן ענין המקרה-לילה שברא השי"ת בטבע האדם שיהיה כך, שהרי נקרא 'לאונסו' בברכות (כב). ועירובין (יח), וקיימא לן בכל מקום אונס רחמנא פטריה, דאונס הוא ומאי הוה ליה למעבד, ואם כן למה עשה השי"ת כך – בודאי היא לאיזה טובה לאדם וכידוע דיש לו פעמים פדיון ממיטה. ואעפ"י שאמרו בעירובין שגם לאונסו נבראו שדין רוחות ולילין, מכל מקום כל דעביד רחמנא לטב. ומצינו בבראשית רבה (ז) שהמשילו השדין לחפץ טוב או מרגליות יעויין שם כל לשונם סודות צפונות. ומסתמא יש בזה איזה ענין שיהיה שייכות לשון זה אף שעצמותם ממש ההיפך – ויש לומר דעל זה נאמר יקר מחכמה ומכבוד סכלות מעט (קהלת י). ומצינו בעירובין (מג.) דיכול להתגלות על ידי יוסף שידא אותם דברים שמתגלים בתורה על ידי אליהו ואלהיו מלאך הברית, ושידא הוא הנולד ממנו שאינו שומר הברית, ושמו יוסף – דרגא דצדיק שומר הברית, כי עמך כולם צדיקים, שאין הערלה נקראים אלא על שם העכו"ם, ואין ניכר ביניהם אם הוא ממדרגת גלוי אליהו או ממדרגת יוסף שידא אפילו להאמוראים בעלי התלמוד, עיי"ש, והוא משידין יהודאין הנזכר בוודר – דסוף אותן רוחות ליתקן להיות נפשות יקרות' (צדקת הצדיק המלא קג. עע"ש בסימנים קב קי ובלקוטי מאמרים קיב).

'פרי צדיק הוא עץ חיים (עפ"י משלי יא), וכמו שאמרו בב"מ (פה.) גבי בריה דר' אלעזר ברבי שמעון אף שהיה נראה לא כן – דבודאי הצדיק מוליד נפשות יקרות וועץ חיים היינו תורה, שהוא אחד עם הנפשות ועל דרך זה גם כן מה שכתב האריז"ל ברוחין שדין ולילין שהוליד אדם הראשון שהיו דור שעבוד מצרים. וכן עשר טיפין שיצאו מיוסף הם עשרה הרוגי מלכות, רק שצריך לזה 'לוקח נפשות חכם' (ב"מ שם)... (שם קיג. עע"ש סי' קיד רמה).

פרק שני; דפים יז – יט

לא. עשיית פסים לביראות כדי לטלטל בתוכן, כיצד?

ביראות (= בארות) עמוקות עשרה שהן 'רשות היחיד' הנמצאות ברשות הרבים, התירו חכמים שיהיו רשאים לשאוב מהן מים החוצה על ידי העמדת פסים סביבותיהן לעשות השטח שמסביבן רשות היחיד. כיצד – עושים ארבעה דיומדין (= דו עמודין, זויות) מארבע פינות, והרי הן נראים כשמונה פסים. גובה הפסים עשרה טפחים ורוחבן ששה (- אמה אחת לכל רוח) ועוביים כל שהוא. וביניהם כמלא שתי רבקות של שלש שלש בקר (לר"מ) או ארבע ארבע (לר' יהודה), קשורות ולא מותרות, רבקה (= קבוצת פרות ותומות יחד) אחת נכנסת ואחת יוצאת. והיינו עשר אמות שחקות לר"מ, וי"ג אמה ושליש לרבי יהודה (וכן הלכה. פוסקים). ומבואר בגמרא שבין לר"מ בין לר"י, כאשר המירווחים גדולים משיעורים הנזכרים, מתקן על ידי העמדת פסים באמצע וממעט הרווחים, ונסתפק אביי האם אפשר לצמצם הרווח ע"י הארכת הדיומדין, או שמא אין בזה היכר כל כך. [ואולם אם מאריך הדיומדין עד שהעומד מרובה על הפרוץ – הריהו מחיצות מעולות ועדיף מפסים. עפ"י תוס'].

א. רבנו יהונתן נקט בסתם שיכול להדביק הפשוטים לדיומדין ובכך למעט הרווחים (וכ"כ בספר גאון יעקב בדעת הרמב"ם). וכן נקטו הרשב"א והריטב"א שלמסקנא מאריך בדיומדין בין לר"מ בין לר"י. אלא שהביא הרשב"א מהירושלמי שלרבי יהודה יאריך בדיומדין ולא ירבה פשוטים. ובאור זרוע נקט שלא יאריך בדיומדין אלא ירבה פסים. וכן נקט הר"ן בדעת הרמב"ם והרי"ף [ופירש שספק הגמרא לר"י היה אם מועילה הארכה, ופסקו לחומרא בספק מחיצות]. ומריא"ז נראה שצריך להאריך הדיומדין דוקא (כנראה פסק לחומרא בבעיית הגמרא לר"י אם מועיל פשוטים אם לא).

ב. כתבו הרשב"א והר"ן על פי הירושלמי, שהפשוטים אין להם שיעור לרחבם, והדיומדין בלבד רחבן ששה. ויש אומרים שצריך שיהא רוחב הפשוטים שלשה או ארבעה טפחים שהוא דבר חשוב. ומרש"י נראה שרחבם ששה (עפ"י ריטב"א). וע' שפ"א בד"ה בעא. מותר להקריב הפסים לבאר ובלבד שתהא פרה ראשה ורובה בפנים כשהיא שותה, והוא שיעור שתי אמות (כמבואר בבבב"א, וכן אמר רב פפא). שיעור השטח הגדול ביותר שניתר בפסי ביראות – ע' להלן כב. מבואר מדברי רבנו יהונתן שיכול לסמוך הדיומדין מצד אחד לבור ולהשאיר כדי ראשה ורובה של פרה בצד השני. דיני הבאר או הבור – להלן כב-כג.

דף יט

לב. אלו דברים כשרים לדונם משום דיומד ואלו אינם כשרים?

רבי שמעון בן אלעזר אומר: היתה שם אבן מרובעת, רואים כל שאילו תחלק ויש בה אמה לכאן ואמה לכאן – נידון משום דיומד. ואם לאו – אינו נידון משום דיומד. רבי ישמעאל בנו של ריב"ב אמר כן על אבן עגולה; כל שאילו תחלק ותחלק ויש בה אמה לכאן ואמה לכאן – נידון משום דיומד. ופירשו שתנא קמא חולק וסובר שאין אומרים שני 'רואין'; תחלק (בעוגל לעשותה מרובעת) ותחלק (לעשותה זוית).